

АНТИЧКА ЕПИСТОЛАРНА ТЕОРИЈА: КУС ПРЕГЛЕД

Крајна содржина

Овој труд истражува кус преглед на античкиот теоретски оглед за писмото: како во антиката бил дефиниран поимот 'писмо' (ἐπιστολή, epistula), што се развивало во теоријата за писмата, од какви теоретици се составиле епистоларните дефиниции и кои видови писма биле дефинирани во античкиот теоретски прирачници за составување писма. Целта на трудот е врз основа на сочуваниите сведоштва да се реконструира античката епистоларна теорија. Директни сведоштва за оваа теорија се екскрптите за писмата во списот „Περὶ ἐρμηνείας“ на Псевдо-Деметриј, два прирачници за пишување писма („Τύποι ἐπιστολικοί“ и „Ἐπιστολικαῖοι χαρακτηρισμοί“), еден кус трактат на софистиот Филостахов од Лемнос, едно писмо на Григорий Назијанин и ајендиксот „De epistulis“, поместен на крајот од реторичкиот прирачник на Јулиј Виктор „Ars rhetorica“. Индиректни сведоштва, пак, за античката епистоларна теорија се не толку бројните поимни забелешки за писмото како облик и за видовите писма, кои се среќаваат, главно, во Кикероновите писма.

Клучни зборови: АНТИЧКА ЕПИСТОЛАРНА ТЕОРИЈА, АНТИЧКО ПИСМО ЕПИСТОЛАРЕН DECORUM

1. Античка епистоларна теорија: директни и индиректни сведоштва

Античката епистографска пракса во текот на различните етапи од својот долг и континуиран развој создала продукција која во однос на бројноста и разновидноста на писмата што ги содржи е тешко споредлива со која било подоцнежна епистографска продукција. Иако во хеленскиот културен контекст оваа пракса била етаблирана уште во раниот четврти век ст. е.,¹ од списите кои дошле до нас преку ракописната традиција не може да се добие впечаток дека писмото како облик било предмет на опсежни теоретски согледби. За најстар спис во кој предмет на интерес е писмото се смета расправата на Деметриј *За јазичниот израз* (Περὶ ἐρμηνείας), во која, по поглавјето за едноставниот јазичен израз, е поместен еден кус

¹ Најстарото зачувано писмо во кое се среќаваат епистоларните формули вообичаени во подоцнежната епистографска пракса е писмото на Кир до Кијаксар, вметнато во списот *Воспитанието на Кир* (Κύρου παιδεία) на Ксенофонт (Xen. Cyrop. 4.5. 27-33). Списот се датира околу 370 г. ст.е., а приближно во тој период се датираат и писмата кои ракописната традиција му ги припишува на Платон.

екскурс за писмата (Dem. *De eloc.* 223-235).² Единствени, пак, зачувани прирачници за пишување писма се списите *Видови писма* (Τύποι ἐπιστολικοί) на Псевдо-Деметриј и *Епистоларни видови* (Ἐπιστολιμαῖοι χαρακτῆρες) на Псевдо-Либаниј,³ кои, исто како и споменатата расправа на Деметриј, не можат точно да се датираат.⁴ Од прирачникот на Псевдо-Деметриј, кој се смета за постар, е извесно дека во времето кога бил создаден прирачникот, постоела некаква теорија (θεωρίαν) која се занимавала со писмото како облик.⁵ Оваа теорија веројатно била конципирана слично како и во списокот на Псевдо-Деметриј: зад уводниот дел, во кој накусо биле изложени некои основни препораки за писмото како облик, следувал каталог со мошне кус модел за различни видови писма. Освен во овие два списа, писмото е предмет на теориско промислување и во еден кус трактат на софистот Филострат од Лемнос (*EG*: 14-15) и во едно писмо на Грегориј Назијанин (*ibid.* 15-16). Единственото директно сведоштво за античката епистоларна теорија на латински јазик е апендиксот *За писма* (De epistulis), поместен на крајот од списокот *Реторска вештина* (Ars rhetorica) на римскиот ретор од четврти век н. е. Гај Јулиј Виктор (*RLM* pp. 447-8). Покрај овие директни сведоштва, во литературата се среќаваат и некои спорадични белешки за тоа што е тоа писмо, какви видови писма постојат и како треба да се составуваат писма. Најстарите и најбројните *obiter dicta* за писмото се среќа-

² Не постојат доволно уверливи показатели ниту за авторството на овој спис ниту за времето на неговото настанување. Во најстариот ракопис (Parisinus Graecus 1741) како негов автор е посочен Деметриј од Фалерон (с. 350-280 г. ст. е), перипатетичар, ученик и пријател на Теофраст. Денес во теоријата што го третира ова прашање не постои дилема дека автор на списокот не е Деметриј од Фалерон, туку или е некој друг Деметриј или авторот е анонимен. Најверливи показатели за тоа дека познатиот перипатетичар и ученик на Теофраст не е автор на списокот се фактот што Диоген Лаертиј во биографијата на Теофраст (Diog. Laert. 5. 5) не го споменува списокот, а индикативни во однос на тоа се и бројните разлики во јазичниот израз со кој е напишан списокот и со кој се напишани списите за кои не постои сомнеж дека се авторство на Деметриј од Фалерон. Отворено е и прашањето за датирањето на списокот. Предложените одговори покриваат период од неколку века, почнувајќи од трети век ст. е. до први век н. е. Види, на пример, Innes, 311-335, Kennedy 1994: 88-90.

³ Во некои ракописи како автор на списокот се посочува софистот Либаниј, а во други неоплатонистот Прокле. Со оглед на тоа што се смета за извесно дека ниту едниот од двајцата не е автор на списокот, во теоријата е прифатена конвенцијата анонимниот автор да се означува со името Псевдо-Либаниј.

⁴ Се претпоставува дека во периодот меѓу вториот век ст. е. и третиот век н. е. списокот на Псевдо-Деметриј доживеал повеќе изданија, а дека текстот што е зачуван денес е подоцнежна верзија на некој постар спис (Poster, 24); неизвесно е и времето на настанување на списокот на Псевдо-Либаниј. Се смета дека и овој спис се развивал постепено, а дека верзијата што е зачувана денес настанала меѓу четвртиот и петтиот век н. е. (Klauck, 202).

⁵ На почеток на прирачникот, авторот вели: Τῶν ἐπιστολικῶν τύπων, ᾧ Ἡρακλείδη, ἐχόντων τὴν θεωρίαν τοῦ συνεστάναι μὲν ἀπὸ πλειόνων εἰδῶν, ... [Според теоријата што се занимава со видовите писма, Хераклеиде, писма може да се составуваат на различни начини, trans. Malhebre, 31.]

ваат во писмата на Кикерон, а писмото е предмет и на некои попатни и куси коментари и во писмата на Сенека (*Sen. Ep.* 75. 1-4), во учебникот по реторика *Образование на зборничкои* (*Institutio oratoria*) на Квинтилијан (*Quint. Inst.* 1.1.29; 9.4.19-20; 11.1.21) и во два зачувани прирачника за т.н. 'подготвителни вежби' (*προγυμνάσματα*),⁶ едниот на александрискиот софист и помлад современик на Квинтилијан – Аелиј Теон (*RG vol. II*: p. 115), а другиот на софистот Николај, учител по реторика во Константинопол од 5 век н. е. (*Nicolai Progymnasmata*: p. 67).

Со оглед на тоа што во зачуваните прирачници по реторика што му претходат на учебникот на Квинтилијан, кој претставува критички приказ на целокупната дотогашна реторска теорија, писмата не се споменуваат воопшто, а и во учебникот на Квинтилијан се споменуваат ретко, со прилично голема сигурност може да се заклучи дека писмото во реториката не било предмет на голем интерес. Препораките за тоа како треба да се составуваат писма не биле ниту дел од наставната програма позната како 'подготвителни вежби' (*προγυμνάσματα*). Ова е очигледно од фактот што во двата споменати прирачника, кои претставуваат сведоштво за овој тип наставни содржини, писмата се споменуваат само во вежбата *προσωποποιία* или *ἠθοποιία*, која претставувала вежба во која од ученикот се барало да состави говор или писмо⁷ во кои ќе ги презентира размислувањата на некоја позната историска личност, митолошки лик или измислена личност. Веројатно е дека во антиката писмото имало статус на текст, пред сè, со утилитарна функција за чие составување се сметало дека не е неопходна дополнителна едукација, надвор од регуларното образование по граматика и реторика. Препораките за тоа како треба да се составуваат писма, како што смета Постер, веројатно биле изложувани во форма на куси белешки, прирачници или предавања кои учителот ги чувал од своите студентски денови. Зад нив следувал каталог со различни типови писма, кои на учениците им служеле како модел за тоа како треба да состават определен вид писмо. Пишу-

⁶ Во античкото реторичко образование, наставната програма позната како 'подготвителни вежби' (*προγυμνάσματα*) се состоела од четиринаесет вежби, кои имале цел да го подготват идниот беседник, кој шголук го заокружил своето образование по граматика, за попродабочено проучување на начелата и техниките на реториката. Во рамките на овој степен од своето образование, идниот беседник учел како да измислува приказни (*μῦθος*, *fabula*), како да раскажува (*διήγηση*, *narratio*), побива (*ἀνασκεινή*, *refutatio/reprehensio*), докажува (*κατασκεινή*, *confirmatio*), пофалува (*ἐγκώμιον*, *laudatio*), прекорнува (*ψόγος*, *invectiva*), опишува (*ἔκφρασις*, *descriptio*) итн. Повеќе за подготвителните вежби, види Reichel 1909; Bonner 1977: 250-276; Kennedy 1983: 54-73; Kennedy 1994: 202-208; Kennedy 1999: 26-28.

⁷ Целта на овие вежби била попластично да се прикаже карактерот на лицето избрано за портретирање. Еден вид последица на овие вежби се т.н. псевдоепиграфски писма – збирки со писма за кои денес се знае дека се дела на подоцнежни автори кои имперсонализираат славни личности од минатото (на пр. Ајсхин, Аполониј од Тијана, Аристотел, Еврипид, Хераклит, Питагора и питагорејците, Сократ и сократовците итн.), како и писмата на Алкифрон, Ајлијан и Филострат, создадени во периодот на Втората Софистика. Писмата на Алкифрон, на пример, се писма во кои авторот имперсонализира рибари, земјоделци, паразити и хетајри. За псевдоепиграфските збирки писма, види, на пример, Trapp, 27-31, а за писмата на Алкифрон *ibid.* 32-33.

вањето писма се сметало за формулаичен процес, кој подразбирал препишување делови од соодветниот модел на писмо со внесување неопходни минимални корекции (Poster, 22).

2. За епистоларниот облик (de forma epistolari)

Најстарата дефиниција на поимот 'писмо' е дефиницијата на Артемон, издавачот на Аристотеловите писма, цитирана од Деметриј во екскурсот за писмата. Според Артемон, 'писмото е еден вид преполовен дијалог' (Dem. *De eloc.* 223). Во прирачникот на Псевдо-Либаниј, писмото е дефинирано слично: 'писмото е некој вид разговор (ὁμιλία) во пишан облик со некого од кого сме раздвоени, кој исполнува практично ползна цел; човек зборува во писмото исто како да е во друштво на отсутното лице' (EG. p.6). Поистоветувањето на писмото со разговор се чини дека било вообичаено и во теоријата што им претходела на списите на Деметриј и Псевдо-Либаниј. Тоа може да се заклучи од референците на писмото и на праксата на пишување писма кои се среќаваат кај Кикерон. Во *Vitoriana Филијика*, Кикерон ги нарекува писмата *amicorum colloquia absentium* – 'разговор меѓу отсутни пријатели' (Cic. *Phil.* 2.4). Концептот дека писмото е некој вид разговор меѓу отсутни пријатели, разговор преку писмо и(ли) привид на разговор е еден вид општо место и во Кикероновите писма. Во едно писмо до Квинт, на пример, Кикерон му пишува на својот брат дека ужива кога чита подолги писма од него, а и дека самиот често му пишува на Квинт долги писма, зашто кога ги чита писмата што ги добил од него, му се чини како да го слуша (*cum tua lego, te audire*), а кога тој самиот нему му пишува писма, му се чини како да разговара со него (*cum ad te scribo, tecum loqui videor*) (Cic. *Q. fr.* 1.1.45). Впечатокот дека 'писмото е разговор меѓу отсутни пријатели' може да се нотира во изразот *loqui cum aliquo absens* 'да зборуваш со некого во отсуство', со кој Кикерон често ја опишува својата пракса на пишување писма: 'не оставив да помине ниту еден ден без да ти напишам некакво писмо, не зашто имав многу за што да ти пишувам, туку за да разговарам со тебе во отсуство' (Cic. *Att.* 7.15.1, прев. С. Кочовска-Стевовиќ).⁸

⁸ Идентификацијата на писмото со разговор во отсуство или привид на разговор е особено честа во писмата на Кикерон, а се среќава и во писмата на Сенека. Во едно писмо до Атик, на пример, Кикерон бара од својот адресат почесто да му пишува писма, употребувајќи го изразот *per litteras colloquare* – 'да се разговара со некого преку писма': *tu velim ... quam saepissime tecum per litteras colloquare* – 'би сакал почесто да разговараш со мене преку писма' (Cic. *Att.* 6.1.24); во друго писмо, пак, му пишува дека иако немал за што да му пишува, сепак, решил да му се обрати преку писмо бидејќи на тој начин има впечаток како да разговара со него: *Ego, etsi nihil habeo quod ad te scribam, scribo tamen quia tecum loqui videor* – 'Јас, иако немам за што да ти пишам, сепак ти пишувам, бидејќи така имам впечаток дека разговарам со тебе.' (Cic. *Att.* 12.53). Види и Cic. *Fam.* 12.30.1; *Fam.* 15.14.3; *Fam.* 15.19.1; *Att.* 12.39.2; *Att.* 13.18 etc.). Поистоветувањето на писмото со разговор се назира и во писмата на Сенека. Во едно писмо тој му пишува на Лукилиј дека сака неговите писма да бидат напишани со говор

Писмото е предмет на најопсежна теориска обработка во екскурсот за јазичното обликување на писмата на Деметриј. Од сите четири основни вида јазичен израз (οἱ ἅπλοῖ χαρακτήρες) кои Деметриј ги дефинира во својата расправа,⁹ како најсоодветен за писмото тој го смета едноставниот јазичен израз (ἰσχνός χαρακτήρ). Најзначајни одлики на едноставниот јазичен израз (Dem. *De eloc.* 190-222) се употребата на зборовите во нивното основно или буквално значење и нивното соодветно поврзување во зборовни состави. На лексички план, за овој израз не е својствена употребата на сложени, неологизми и двосмислени зборови.¹⁰ На планот на синтаксата, пак, едноставниот израз се одликува со редослед на зборовите кој го следи природниот тек на мислата, со не премногу долги реченици и со отсуство на зависни конструкции и реторски фигури кои не се вообичаени за секојдневниот говор. Фактот што Деметриј ‘јазичниот израз на писмото’ (ὁ ἐπιτολικὸς χαρακτήρ) го разгледува одделно од расправата за едноставниот јазичен израз, говори дека, сепак, според него, при јазичното обликување на писмата не е доволно авторот да ги следи само препораките за едноставниот јазичен израз. Својот осврт кон писмата го конципира споредувајќи го писмото со дијалог, пригодна беседа и судска беседа. На почетокот од екскурсот, Деметриј полемизира со тезата на Артемон, според која писмото, бидејќи е некој вид преполовен дијалог, треба јазично да се обликува исто како и дијалогот. Според него, писмото, со оглед на тоа што ‘се пишува и се испраќа како некој вид подарок’ *ibid.* 224), треба да се дотерува многу повнимателно од дијалогот, кој подражава активен говор. Честите прекинувања и подражавањето на активен говор, својствени за дијалогот, Деметриј не ги смета за соодветни за писмо, бидејќи нивното присуство во кој било пишан облик (ἐν γραφῇ), па оттаму и во писмо, би предизвикало нејасност. Изразот својствен за пригодните и судските беседи, исто така, е несоодветен за писмо. Имено, кога некој би се обраќал во писмо слично како што се обраќа во пригодна беседа, тој, според Деметриј, не би наликувал на човек што води пријателски разговор (λαλοῦντι, туку на човек што кажува пригодна беседа (ἐπιδικυμένω). Периодите, својствени за судските беседи, исто така, се несоодветни за писмо, зашто таквото обликување на писмата е несоодветно за ‘пријателско општење меѓу пријатели’ [οὐδὲ φιλικόν. *ibid.* 4.229].¹¹ Кога

(sermo) каков што би користел кога би седел или шетал заедно со него: ‘таков каков што би бил мојот говор кога заедно би седеле или шетале, неусилен и лесен, такви сакам да ми бидат и писмата, во нив да нема ништо наметливо и неприродно’ (Sen. *Ep.* 75.1).

⁹ Деметриј дефинира четири основни вида јазичен израз [οἱ ἅπλοῖ χαρακτήρες]: ‘едноставен’ [ἰσχνός], ‘возвишен’ [μεγαλοπρεπής], ‘мазен’ [γλαφυρός] и ‘жесток’ [δεινός]. Покрај овие основни видови, според него, постојат и други видови јазичен израз, кои настануваат со мешање на споменатите четири. Види Dem. (*De eloc.* 36-222).

¹⁰ Сличен став во однос на ова прашање може да се насети и кај Кикерон, кој во едно писмо му пишува на својот адресат дека ‘вообичаено е писмата да се составуваат со секојдневни зборови’ [epistulas vero cotidianis verbis texere solemus (Cic. *Fam.* 9.21.1)].

¹¹ Од сето ова е извесно дека примарниот модел на писмо врз кој Деметриј ги развил своите теориски согледби било т.н. *филофронейичко писмо* – писмо чија примарна цел е да ја одржи

се составува писмо, според Деметриј, треба да се има предвид лицето на кое му се пишува. Во писма во кои авторот им се обраќа на градови и кралеви, јазичниот израз треба да биде малку повозвишен (ἐξηρομένη) од изразот на писмата до други адресати, но ни тој не треба да биде премногу возвишен, зашто во тој случај писмото нема да наликува на писмо, туку на расправа. Јазичниот израз на писмото, заклучува Деметриј, треба да биде мешавина од два вида јазичен израз – измазнет и едноставен (*ibid.* 235).

Ставовите на другите автори се во многу аспекти слични со тие на Деметриј. Според повеќето од нив, најсоодветен за писмото е секојдневниот или разговорниот јазик, кој во екскурсот на Деметриј соодветствува на т.н. ‘едноставен јазичен израз’. Највпечатливи во оваа смисла се некои од забелешките на Грегориј и Јулиј Виктор. Грегориј пишува дека оној што составува писма треба повеќе да се стреми кон ‘разговорниот јазик’ (λαλικόν). Најдобро и најубаво писмо, според него, е ‘она што е еднакво убедливо и за обичниот и за образованиот човек, она што на обичниот човек му се чини како да е напишано по мерка на толпата, а на образованиот дека е над мерката на толпата’ (*EG*, 15, прев. С. Кочовска-Стевовиќ). Јулиј Виктор, исто така, пишува дека ‘многу од препораките кои важат за говорниот јазик (*de sermone*) важат и за писмата’ (*RLM*, 447). Кога говори за изразот на писмата, тој прави дистинкција меѓу ‘деловни’ (*negotiales*) и ‘приватни писма’ (*familiares*). Деловното писмо, според него, треба да се пишува слично како што се пишува беседа, но дури и тогаш не треба да се користат сите ресурси на говорништвото, зашто јазичниот израз и во деловните писма треба да биде поблизок до говорниот јазик. Во приватните писма, пак, основното правило до кое треба авторот да се придржува е краткоста, но, писмото, сепак, не смее да биде толку многу кусо што ќе остава впечаток дека од него е нешто испуштено. Освен сообразен на типот на писмо, јазичниот израз треба да биде сообразен и на типот на релација меѓу адресантот и адресатот, како и на самата прилика. Ако писмото му се упатува на човек што е на повисока позиција од таа на авторот, не треба да биде шеговито; ако е упатено до човек со еднаков општествен статус, не треба да биде напишано со нељубезен тон; ако е упатено до човек со понизок статус, не треба да биде надмено; ако е упатено до учен

пријателската релација (φιλοφρόνησις) меѓу адресантот и адресатот. Создавањето на општоприфатениот термин денес во теоријата *филофронеџичко писмо* (*philophronetic letter*) му се припишува на Коскиеними. Англиската варијанта е превод на оригиналниот термин *Freundschaftsbrief*, создаден во студијата на Коскиеними *Studien zur Idee und Phraseologie des griechischen Briefes bis 400 n. Chr.* Helsinki: Suomalainen Tiedakatemia, 1956 (*non vidi*). Тоа што деловното писмо не било предмет на неговиот интерес, говори дека екскурсот им бил наменет, главно, на припадниците на хеленистичката аристократија, кои единствено приватните писма ги пишувале лично, *manu propria* или диктирајќи му на писар. Пишувањето на деловни писма било задача на личните секретари кои биле вработени во куќите на аристократијата и кои биле образувани за пишување официјални писма. За нивните потреби веројатно постоеле специјални прирачници, слични на прирачниците на Псевдо-Деметриј и Псевдо-Либаниј (*Poster*, 24).

човек, треба да биде составено со големо внимание, но и кога е упатено до неук човек, не треба да биде напишано невнимателно. Јазичниот израз треба да биде приспособен и на самата прилика: кога некому му се честита, тогаш писмото треба да биде срдечно, за да ја зголеми радоста на адресатот; кога со него се теши човек што страда, треба да се употребуваат помалку зборови, за да не ја зголемат тагата на адресатот; кога авторот се шегува со некого, треба да има предвид дека околностите во кои адресатот ќе го чита писмото може да бидат несоодветни за шеги; кога пишува писмо на препорака, авторот треба да биде искрен или не треба воопшто да го составува писмото. Епистоларните формули треба да ги следат конвенциите на епистоларната пракса, но треба и да бидат во склад со степенот на пријателство и со статусот на учесниците во преписката.

Според Филострат од Лемнос и Псевдо-Либаниј, јазичниот израз на писмото треба да биде нешто помеѓу секојдневниот говор и атичкиот јазичен израз. Филострат вели дека писмото треба да биде напишано на јазик кој ќе биде 'поаптички од секојдневниот говор, но посекојдневен од атицизмот, составен во склад со секојдневниот говор на граѓаните, но да не му недостасува префинетост' (EG: 14, прев. С. Чочовска-Стевовиќ). Псевдо-Либаниј се согласува со овој став, додавајќи дека авторот на писмото треба 'да го украсува писмото со убавината на јазичниот израз, умерено да го користи атицизмот и да не се служи со надмен говор повеќе отколку што е потребно зашто, како што сведочат сите стари, прекумерната возвишеност, надменоста во говорот и прекумерниот атицизам се несоодветни за јазичниот израз на писмата' (*ibid.* 7).¹²

Повеќето антички теоретичари, во своите дискусии за епистоларниот облик, ја истакнуваат јасноста (σαφηνεία) како најзначајна одлика на јазичниот израз на писмото. Иако Деметриј оваа доблест на изразот не ја споменува експлицитно во контекст на писмата, неговиот став во однос на ова прашање е очигледен. Ова е очигледно, прво, во фактот што овој автор како најсоодветен за писмото го посочува едноставниот јазичен израз, чија основна одлика е токму јасноста. Второ, во делот од екскурсот во кој расправа за разликите меѓу дијалогот и писмото, истражувачката (ή λύσις), својствена за дијалогот, ја посочува како несоодветна за писмата и за сите други пишани обилици, поради тоа што, како што вели Деметриј, таа предизвикува нејасност (Dem. *De eloc.* 226). Филострат, Грегориј Назијанин и Псевдо-Либаниј се согласуваат со Деметриј дека јасноста треба да биде одлика на секој пишан облик, но, според нив, таа треба да биде особено својствена за писмата. Филострат, на пример, пишува: 'Јасноста е добар водач на секој вид дискурс, но особено на писмото' (EG: 14). Според Грегориј Назијанин, најдобро е она писмо 'што човек може да го разбере веднаш, зашто е несоодветно да се разоткриваат гатанки, како и да се толкува писмото' (*ibid.* 15). И според Јулиј Виктор, генерална одлика на сите

¹² Исказот 'како што сведочат сите стари' [ὡς πάντες οἱ παλαιοὶ μαρτυροῦσι] во овој цитат јасно укажува на тоа дека ставовите што Псевдо-Либаниј ги изложил во својата расправа биле вообичаени во епистоларната теорија што му претходела на неговиот спис.

видови писма треба да биде јасноста. Употребата на тајни кодови е дозволена само во писма што содржат чувствителни информации, но и овие писма треба да им бидат разбирливи и јасни (*clarae perspicuae*) на оние на кои им се упатени. Кога нема потреба од тајност, нејасноста треба да се одбегнува уште повеќе отколку во говор или во разговор, зашто, физичката раздвоеност меѓу учесниците во преписката подразбира неможност да се побара дополнително објаснување од другиот учесник во преписката (*RLM: 448*).

Другите теми на кои се осврнуваат античките епистоларни теоретичари се должината на писмото и епистоларните теми. Должината на писмото, според Деметриј, треба да биде умерена, зашто ако писмата се премногу долги, тогаш нема да наликуваат на писма, туку на расправи во кои се вметнати епистоларни формули (*Dem. De eloc. 228*). Сепак, писмата не треба да бидат ни толку многу куси што ќе оставаат впечаток дека од нив е изоставено нешто (*RLM: 447*). Во однос на ова прашање, Грегориј Назијанин смета дека не постојат строги правила, бидејќи должината на писмото треба да биде сообразна со целта што треба писмото да ја исполни: ако за предметот за кој се расправа нема многу да се каже, тогаш писмото треба да биде кусо, а ако постојат повеќе работи кои треба да се кажат за предметот, тогаш авторот не треба да штеди зборови (*EG: 15*). Логичките проблеми и темите од областа на физиката Деметриј ги смета се несоодветни за писмо. Според него, авторот треба да избира едноставни теми, кои ќе ги изложи во куса форма и со едноставни зборови.

3. Видови писма (*genera epistularum*)

Двата зачувани списа во кои типологијата на писмата се предмет на опсеж на анализа, списите на Псевдо-Деметриј и Псевдо-Либаниј, се датираат во посткласичниот период. Единствените посведочени теориски согледби од класичниот период кои се однесуваат на ова прашање се не толку бројните попатни белешки за видовите писма кои се среќаваат кај Кикерон. Со оглед на тоа што Кикероновите референци се најстари, во овој преглед прво ќе укажеме на нив.

Најопштата поделба на писмата на 'јавни' (*litterae publicae*) и 'приватни' (*litterae privatae*) се среќава во Кикероновите говор *Во одбрана на Флак* (*Cic. Flac. 37*). Тоа дека оваа поделба не била единствената во времето на Кикерон сведочи едно писмо (*Fam. 2.1.1*) во кое Кикерон на својот адресат, Курион, му споменува три вида писма: (1) 'писмо кое имало функција да го извести некогашно што е отсутен за нешто што е важно за авторот или за адресатот' [*ut certiores faceremus absentis si quid esset quod eos scire aut nostra aut ipsorum interesset*], (2) 'пријателско и шеговито писмо' [*familiale et iocosum (sc. genus epistularum)*] и (3) 'сериозно и угладено писмо' [*severum et grave*] (*Fam. 2. 4. 1*). Најфреквентни, веројатно, биле писмата од првиот вид, поради кои, како што вели Кикерон, била измислена и самата пракса на составување писма. Термините со кои се означени другите два вида споменати овде не упатуваат на нивните суштински својства: вториот вид, 'пријателско и шеговито

писмо', несомнено ги означувал писмата со понеформален карактер упатени до блиски пријатели, а третиот, 'сериозно и угладено писмо', писмата до помалку блиски адресанти во кои се расправало за посериозни теми. Во Кикероновата преписка се споменуваат и други видови писма. Така, во едно писмо Кикерон му пишува на Антониј (Cic. *Fam.* 5.5.1) дека ја прекршува сопствената одлука да му пишува само 'писма на препорака' (*commendaticias*). Во овие писма адресантот, повикувајќи се на сопствениот интегритет и на пријателството со адресатот, барал од адресатот да прифати некого *in amicitiam* или да му направи конкретна услуга на некое трето лице.¹³ Се чини дека прилично стабилен вид писма биле и т.н. *consolationes* – писма на утеха (*ibid.* 4. 13.1) и *gratulationes* – писма-честитки (*Fam.* 2. 7. 1 = 107 SB). Функцијата на првите била некому да дадат утеха за нешто (*consolari aliquem in aliqua re*), а на вторите – да му честитаат некому за нешто (*gratulari alicui de aliqua re*). Термините со кои Кикерон ги означува сите споменати видови писма, како што ќе видиме понатаму, наликуваат на некои од термините со кои се означени видовите писма во типологиите на Псевдо-Деметриј и Псевдо-Либаниј.

Во типологијата на Псевдо-Деметриј се идентификувани дваесет и еден вид писма, а во типологијата на Псевдо-Либаниј речиси двојно повеќе – четириесет и еден вид. Дванаесет вида се идентични во двете типологии:

'пријателско' (<i>φιλικός</i> = <i>φιλική</i>) ¹⁴	'заканувачко' (<i>ἀπειλητικός</i> = <i>ἀπειλητική</i>)
'писмо на препорака' (<i>συστατικός</i> = <i>συστατική</i>)	'пофално' (<i>ἐπαινετικός</i> = <i>ἐπαινετική</i>)
'прекорувачко' (<i>μεμπτικός</i> = <i>μεμπτική</i>)	'писмо со прашање' (<i>ἐρωτηματικός</i> = <i>ἐρωτηματική</i>)
'кудечко' (<i>ὄνειδιστικός</i> = <i>ὄνειδιστική</i>)	'писмо-честитка' (<i>συγχαριστικός</i> = <i>συγχαριστική</i>)
'писмо на утеха' (<i>παραμυθητικός</i> = <i>παραμυθητική</i>)	'иронично' (<i>εἰρωνικός</i> = <i>εἰρωνική</i>)
'писмо со приговор' (<i>ἐπιτιμητικός</i> = <i>ἐπιτιμητική</i>)	'писмо на благодарност' (<i>ἀπευχαριστικός</i> = <i>εὐχαριστική</i>)

¹³ Освен Кикероновите писма на препорака, зачувани се и дваесетина писма на препорака на Плиниј (види Sherwin-White, 12-3) и шеснаесет на Фронтон (види Van den Hout, 399).

¹⁴ Во типологијата на Псевдо-Деметриј, писмата се означени со придавка од машки род, која има функција на атрибут на именката ὕπος 'вид', којашто е именка од машки род: *φιλικός* τύπος 'пријателски вид [на писмо]'; во типологијата, пак, на Псевдо-Либаниј, придавката што го означува секој одделен вид писмо е во женски род и се однесува на именката ἐπιστολή – 'писмо', којашто е именка од женски род: *φιλική ἐπιστολή* – 'пријателско писмо'.

Во типологијата на Псевдо-Деметриј, покрај споменатите, се наведени уште следниве девет вида писма:

‘опоменувачко’ (<i>νουθετητικός</i>)	‘алегориско’ (<i>ἀλληγορικός</i>)
‘осудувачко’ (<i>ψεκτικός</i>)	‘судско’ (<i>αἰτιολογικός</i>)
‘советодавно’ (<i>συμβουλευτικός</i>)	‘обвинувачко’ (<i>κατηγορικός</i>)
‘писмо со барање’ (<i>ἄξιωματικός</i>)	‘апологетско’ (<i>ἀπολογητικός</i>)
‘писмо со одговор’ (<i>ἀποφαντικός</i>)	

Останатите дваесет и девет писма во типологијата на Псевдо-Либаниј се:

‘писмо со наговор’ (<i>παραινετική</i>)	‘дипломатско’ (<i>πρεσβευτική</i>)
‘писмо со барање’ (<i>παρακλητική</i>)	‘дидактичко’ (<i>διδασκαλική</i>)
‘писмо со молба’ (<i>εὐκτική</i>)	‘укорувачко’ (<i>ἐλεγκτική</i>)
‘писмо со одрекување’ (<i>ἀπαρνητική</i>)	‘ругачко’ (<i>διαβλητική</i>)
‘писмо со заповед’ (<i>παραγγελιατική/διαμαρτυρική</i>),	‘охрабрувачко’ (<i>παραθαρρυντική</i>)
‘писмо со покајание’ (<i>μεταμελητική</i>)	‘писмо во кое се бара совет’ (<i>ἀναθετική</i>)
‘сожалително’ (<i>συμπαθητική</i>)	‘писмо со пресуда’ (<i>ἀποφαντική</i>)
‘помирливо’ (<i>θεραπευτική/ἀπολογητική</i>)	‘подбивно’ (<i>σκωπτική</i>)
‘омаловажувачко’ (<i>παραλογιστική</i>)	‘покорувачко’ (<i>μετριοστική</i>)
‘писмо со контраобвинение’ (<i>ἀντεγκληματική</i>)	‘ајнигматско’ (<i>αἰνιγματική</i>)
‘писмо-одговор’ (<i>ἀντεπισταλτική</i>)	‘писмо со предлог’ (<i>ὑπομνηστική</i>)
‘раздразнувачко’ (<i>παροξυντική</i>)	‘писмо со израз на тага’ (<i>λυπητική</i>)
‘навредувачко’ (<i>ὕβριστική</i>)	‘љубовно’ (<i>ἔρωτική</i>)
‘известувачко’ (<i>ἀπαγγελιατική</i>)	‘мешано писмо’ (<i>μικτή</i>)
‘писмо со израз на лутина’ (<i>σχετλιαστική</i>)	

Дефинициите на видовите писма и моделите на писма што следуваат зад секоја дефиниција во прирачникот на Псевдо-Либаниј упатуваат на тоа дека некои од писмата што тој ги наведува се совпаѓаат со некои од писмата означени со друг термин во класификацијата на Псевдо-Деметриј. Во еден случај, пак, и покрај употребата на идентичен термин и во двата списи, врз основа на дефиницијата и моделот на писмо, е јасно дека се работи за друг тип. Тоа е случај со т.н. *αἰνιγματική ἐπιστολή*, ‘ајнигматско писмо’, кое е веројатно идентично со писмото што Псевдо-Деметриј го означува со терминот *ἀλληγορικός τύπος*, ‘алегориски вид писмо’. Писмото, пак, што е означено со терминот *ἀποφαντική*, ‘изјаснувачко писмо’, според дефиницијата и моделот на писмо што следува зад неа, не кореспондира со видот

на писмо означен со истиот термин во класификацијата на Псевдо-Деметриј. Овој вид писмо Псевдо-Деметриј го дефинира како писмо што се составува кога се одговара на некој што поставил прашање, а Псевдо-Либаниј, пак, како писмо во кое се изнесува став во однос на некое прашање (Klausk, 2006: 203 n. 20).

Од овој кус преглед може да се види дека во античките теориски огледи за писмото можат да се нотираат низа идентични или слични гледишта како во однос на дефинициите на самиот поим писмо, така и во однос на видовите писма и епистоларниот *decorum*. И покрај тоа што изворите кои сведочат за епистоларната теорија се создадени во различни периоди и им припаѓаат на различни јазични традиции, во нив е присутна конзистентност и во однос на изборот на темите и во однос на начинот на нивна обработка. Сепак, посигурен показател од самата теорија за тоа дека во антиката постоеле прилично строго утврдени правила за тоа како треба да се составуваат писма се самите антички писма, во кои, без оглед на тоа дали ѝ припаѓаат на хеленската или на римската епистолографија, можат да се препознаат многу сличности и на макро- и на микроструктурно рамниште.

Литература

- Aristotle. (1995). *Poetics, Longinus: On the sublime, Demetrius: On style*. edited and translated by Stephen Halliwell, Donald Russell and Doreen C. Innes, Cambridge, MA: Harvard University Press, London, EN: Cambridge.
- Bonner, S. F. (1977). *Education in Ancient Rome: from the Elder Cato to the Younger Pliny*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Cicero (1965-67). *Cicero's letters to Atticus*. edited and translated by D. R. Shackleton Bailey, vols. 1-6, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cicero (1977). *Epistulae ad familiares*. edited by D. R. Shackleton Bailey, vols. 1-2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cicero (1977). *Orations: In Catilinam 1-4, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Flacco*. with an English translation by C. MacDonald, Cambridge, MA: Harvard University Press, London : W. Heinemann.
- Cicero. (2004). *Epistulae ad Quintum fratrem et M. Brutum*. edited by D. R. Shackleton Bailey. Cambridge: Cambridge University Press.
- Деметриј. (2016). *За јазичниој израз*. Превод од старогрчки јазик, предговор, белешки, коментари и индекс на поими Весна Томовска. Скопје: Три.
- EG = *Epistographi Graeci* (1873). ed. Rudolphus Hercher. Parisiis: Editore Ambrosio Firmin Didot.
- Hout, M. van den. (1999). *A Commentary on the Letters of M. Cornelius Fronto*. Mnemosyne Supplement 190. Leiden: E. J. Brill.
- Innes, D. C. (1995). "Introduction" in *Aristotle, Poetics, Longinus, On the sublime, Demetrius on style*. edited and translated by Stephen Halliwell, Donald Russell and Doreen C. Innes, Cambridge, MA and London EN: Harvard University Press, pp. 311-342.
- Kennedy, G. A. (1983). *Greek Rhetoric Under Christian Emperors*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kennedy, G. A. (1994). *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kennedy, G. A. (1999). *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press.
- Klauck, H. (2006). *Ancient letters and the New Testament*. Waco: Baylor University Press.
- Koskeniemi H. (1954). "Cicero über die Briefarten (genera epistularum)" *Arctos* I: Acta Philologica Fennica, Nova Series. Vol. 1. 1954, pp. 97-102. (non vidi)
- Malherbe A. J. (1988). *Ancient epistolary theorists*. Atlanata: Scholars Press.
- Nicolaus Sophista (1913). *Nicolai Progymnasmata*, ed. Josephus Felten. Lipsiae: In Aedibus B. G. Teubneri.

- Poster, C. (2007). "A conversation Halved: Epistolary Theory in Graeco-Roman Antiquity" in *Letter-writing Manuals and Instruction from Antiquity to the Present*. C. Poster and L. C. Mitchell (eds.). Columbia, SC: University of South Carolina Press, pp. 21-51.
- Quintilian (2002). *The Orator's Education*. vols. 1-5, edited and translated by Donald A. Russel, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Reichel, G. (1909). *Quaestiones progymnasticae*. Leipzig: Typis Roberti Noske Bornensis.
- RG* = *Rhetores Graeci* (1854). (vol. II). ed. Leonardus Spengel. Lipsiae: Sumptibus et typis B. G. Teubneri.
- RLM* = *Rhetores Latini Minores*. (1863). ed. Carolus Halm, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri.
- Seneca (1920). *Epistles*, vol. 2 (epistles 66-92). translated by Richard M. Gummere. Cambridge, MA: Harvard University Press, London: William Heinemann, Ltd.
- Sherwin-White, A. N. (1966). *The Letters of Pliny: A History and Social Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Trapp, M. B. (2003). *Greek and Latin Letters*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Xenophon (1914). *Cyropaedia*. vol. 1, translated by Walter Miller, Cambridge, MA: Harvard University Press, London: William Heinemann, Ltd.